

BÖLÜM 4

I-MARDİN'İN MÜSLÜMAN ARAPLAR TARAFINDAN FETHİ VE SONRASI

Mardin, stratejik coğrafyası nedeniyle İslam'ın erken dönemlerinde de büyük önem taşımış ve Müslüman Arapların fetih hareketleriyle İslam medeniyetinin bir parçası olmuştur. Bu dönem, şehrin demografik, kültürel ve siyasi yapısında önemli dönüşümlere yol açmıştır.

4.1. Hazreti Ömer Dönemi ve İlk Fetih (M.S. 640-750)

Mardin, Tur-Abdin ve Dara ile birlikte, 21 Aralık 640 tarihinde **İyaz bin Ganem** kumandasındaki İslam Ordusu tarafından **barış yoluyla** fethedilmiştir. Bu tarihten itibaren Mardin, İslam hâkimiyetine girmiştir. 750-751 yılları arasında ise **Beni Rabia** kabilesinin reisi **Burayk** tarafından yönetilmiştir.

IX. yüzyılın ikinci yarısında, **Hamdan bin Haldun**, Mardin Kalesi'ni zapt etmiş ve Ocak 895'in sonlarında Halife Mu'tezid, Hamdan bin Haldun'un üzerine yürümüştür. Hamdan bin Haldun, kalenin korumasını oğullarından birisine bırakarak kaçmıştır. Halife'nin kaleyi kuşatması sonucu kale teslim olmuş ve sonrasında halife tarafından yıktırılmıştır. Bununla beraber, kalenin X. yüzyılın ikinci yarısının başlarında aynı hanedana mensup **Hamdan bin Al-Hasan** tarafından yeniden inşa edildiği belirtilmektedir.¹

Süryaniler ve Müslüman Araplarla İlişkileri

Mardin'in fethi ve sonrasında, bölgenin kadim halklarından Süryanilerin durumu önem arz etmektedir. Kırklar Kilisesi Ruhanisi **Gabriel Akyüz**'ün I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu'nda sunduğu "Süryanilerin Hristiyan ve Müslüman Araplarla İlişkileri" başlıklı tebliğinde, dönem itibarıyla bölgede ve dünyada hâkim olan Batı Roma İmparatorluğu ile Doğudaki Pers İmparatorluğu'nun varlığı vurgulanmıştır. Akyüz, Süryanilerin Peygamber Efendimiz ile otuz sahabenin şahitliğinde yapılan **ahitname ile kazandıkları haklardan** bahsetmektedir.² Ancak, İslam âlimleri, İslam kültür ve medeniyetinde genel kuralın gayrimüslimlerin tümüne verilen belgenin **emanname** olduğunu, ahitnamede ise iki tarafın anlaşmasının söz konusu olduğunu belirtmiş ve bu belgenin ahitname olmadığı çeşitli İslami eserlerde ileri sürülmüştür.

Süryaniler, gerek Roma İmparatorluğu gerekse Persler tarafından gördükleri zulümden dolayı Müslümanların safında yer almış ve Cizre’de bulunan Arap emirini ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaret sonucu emirden aldıkları ferman şöyledir:

1. Tüm Süryaniler güvence altındadır.
2. Her türlü dini konuda özgürdürler.
3. Kiliseler ve manastırlar inşa edebilirler.
4. Ruhani sınıf vergilerden muaf tutulacaktır.
5. Fermanın içindekileri ihlal edenin en ağır şekilde cezalandırılacağı vaz edilmektedir.³

4.2. Emeviler Döneminde Mardin (M.S. 656-750)

Hazreti Osman’ın Haziran 656 Cuma günü evinde şehit edilmesinden sonra, 24 Haziran 656’da Hazreti Ali halife olmuştur. Suriye valisi olan Ebu Süfyan’ın oğlu **Muaviye**, Hazreti Ali’nin hilafetini tanımamıştır. 657 tarihinde **Sıffin Savaşı**’ndan sonra Muaviye Şam’a çekilerek halifelige başlamıştır. Irak ahalisi, Muaviye’nin halifelliğini tanımayarak Hazreti Ali’ye bağlı kalmıştır. Mardin’in de içinde bulunduğu Diyarbakır ve çevresi aynı şekilde Hazreti Ali’ye bağlı kalmıştır. Hazreti Ali’nin 24 Ocak 661 tarihinde Abdurrahman bin Mülcem tarafından hançerlenip üç gün sonra şehit olması üzerine hilafet ve iktidar Emeviler’e geçmiştir.

Doğu Roma (Bizans) Dönemi ve Emevi Hakimiyeti (M.S. 696)

M.S. 696 yılında Roma İmparatoru II. Justinianos, büyük katliamlar yaparak Mardin’e hâkim olmuştur. Ancak aynı yıl Arap Halife Abdülmelik’in orduları Hristiyanları kılıçtan geçirerek Bizans hâkimiyetine son vermiştir.

Emevilerin İkinci Dönemi ve Bölgeye Etkileri (M.S. 696-750)

Bu ikinci dönemde, Emeviler zamanında Mardin-Diyarbakır ve çevresi, Arap vali veya emirlerin sadece **cizye toplama merkezi** olmuştur. Topladıkları gelirler Şam saraylarında harcanmıştır. Bu yüzden hükümler altındaki bulunan Mardin ve havalisinde hiçbir hizmet ve eserleri bulunmamaktadır. □ Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, Emevilerin İspanya’da yapmış oldukları imar ve inşaat faaliyetlerini bu bölgeye yansıtmadıkları anlaşılmıştır.

Ehlibeyt evlatlarının, Emeviler’in yaptığı katliamlara daha fazla dayanma güçleri kalmamıştır. Başta **Kerbela katliamından** sağ kurtulan Hz. Hüseyin’in

oğlu **Zeynel Abidin** başta olmak üzere, çocukları İmam Bakır, Abdullah Bahir, Hüseyin, Zeyd ve kızları Zeynep ile Seleme Horasan’a, **Türk yurduna sığınmak** zorunda kalmışlardır. Peygamberimiz Hz. Muhammed’in amcası Abbas’ın çocukları ve torunları, Hz. Hasan’ın çocukları ve torunları da değişik Türk yurtlarına göç etmişlerdir.

Özellikle Nişabur, Buhara, Azerbaycan, Semerkant, İran Taberistan ve Horasan bölgelerine yerleşmek zorunda kalan bu peygamber çocukları Türkler tarafından sevilmiş ve korunmuştur. Çünkü bunların da Emevi Araplar tarafından zulüm gördükleri biliniyordu. Bir de halifeliği döneminde Hz. Ali, Türkler’le son derece iyi ilişkiler kurmuş, İslam İmparatorluğu’nun egemenliği altında olan Horasan valisini bile geri çekmesi Türkler tarafından takdirle karşılanmıştır. Daha da önemlisi, Hz. Ali’nin Türklerle olan sevgisinin sonucu oğlu Hz. Hüseyin’i İranlı bir Türk soylu Sasani Hükümdarı Yezdigirt’in kızı **Şehri Banu** ile evlendirmişti. Yani Hz. Ali’nin gelini, Hz. Hüseyin’in eşi ve Zeynel Abidin’in annesi “Şehri Banu” bir Türk kızı idi.⁵

Özellikle Horasan (Maveraünnehir - Ceyhun Nehri ile Seyhun Nehri arasında kalan bölgeye verilen isimdir), İran üçgeninde yaşayan Türkler’in içinde yaşamlarını sürdüren ve Türkler tarafından çok sevilen ve korunan Ehlibeyt evlatları, onlara İslam’ın bätini, tasavvufi yorumu olan **Alevi inanç biçimini** öğretmişlerdir. Türkler, Alevi inanç biçimini kendi Şaman dinlerine daha yakın buldukları için bu inanç sistemini kabullenmişlerdir. Zaman içinde Horasan bölgesinde güç kazanan Ehlibeyt sevenleri ve evlatları, 747 tarihinde **Ebu Müslim Horasanî** isimli bir Türk yiğidin etrafında toplanarak, Emevi hanedanlığına başkaldırmış ve 750 yılında bu saltanata son vermişlerdir.

Doksan bir yıllık Emevi saltanatını ortadan kaldıran Ebu Müslim, “bu makamın Hz. Ali evlatlarının başından beri hakkıydı” diyerek ilk teklifi, onun döneminde büyük bir âlim olan Hz. Ali’nin altıncı torunu **İmam Cafer-i Sadık**’a yapmıştır. Ancak, İmam Cafer, “Bizim saltanat ve makamda hiçbir zaman gözümüz olmamıştır. Bizim davamız ceddimiz Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin kurmuş olduğu yolu tanımak ve korumaktır” diyerek Halife olmayı kabul etmemiştir. Bu durum karşısında Ebu Müslim, Halifeliği ve yönetimi Hz. Muhammed’in amcası Abbas’ın torunu **Ebu Abbas Abdullah**’ı tercih ederek **Abbasi Halifeliğini** ona kurdurur.

4.3. Abbasiler Dönemi (M.S. 750-885)

İlk Abbasi halifesi **Ebu-Abbas**’tı. 754’te oğlu **Mansur** onun yerine geçti. Bu iki halife döneminde orduda Türk ve İran kökenliler önemli görevler üstlendiler.

Abbasi Halifesi Mansur, 762’de başkenti Şam’dan **Bağdat**’a taşıdı. Abbasi Devleti Mansur’un torunu **Harun Reşid** döneminde en geniş sınırlarına ulaştı. Harun Reşid, “Binbir Gece Masalları”na konu olan görkemli saltanatını **Bermekî ailesine** borçluydu. Bu aileden Yahya Bermekî ve iki oğlu, vezir olarak Abbasi Devleti’ni 17 yıl boyunca filen yönettiler.

Harun Reşid’in oğulları **Emin** (809-813), **Memun** (813-833) ve **Mutasım** (833-842) babalarının politikalarını sürdürdüler. Annesi Türk olan **Mutasım**, Türkler’den özel bir askeri güç kurdurmuş, Türk unsurları yönetimde önemli görevlere getirmiştir. Mutasım’ın Türklerden oluşan askeri gücü Bağdat’ta bazı huzursuzluklara neden olduğundan **Samarra** adıyla yeni bir kent kurdurarak devlet merkezini ve dolayısıyla Türkleri bu kente taşıdı. 838 yılında Bizans üzerine bir sefer düzenleyen Mutasım, sınırları İznik kentinin yakınlarına kadar ilerletmiştir. Mutasım öldüğünde yerine geçen oğlu **Vâsık** döneminde Türk emirleri askeri işlerin yanı sıra yönetsel konularda daha etkili oldular.

Vâsık’ın ölümünden sonra Abbasi Devleti parçalanma sürecine girdi. Abbasi toprakları üzerinde bu bölgede **Samaniler**, **Karahanlılar**, **Fatımiler**, **Tolunoğulları** ve **Hamdaniler** gibi bağımsız devletler kuruldu. Bu devletlerden Karahanlılar ve Tolunoğulları Türk Devletleridir.

4.4. Hamdaniler Dönemi (M.S. 885-965)

Abbasi Halifeleri idari güçlerini kaybettikten sonra eyaletlere ve hatta devlet merkezine atanan emirler özerk hareket etmeye başlamışlardır. Emirliği kendi sülaleleri içindeki yakın varisleri arasında paylaşmışlar ve bir hanedan kurmuşlardır. Hamdaniler’in atalarının, Kuzey Arabistan ile Dicle-Fırat arasında yaşamış ve eskiden Hristiyan olan **Beni Taglib aşiretinden** olduğu kabul edilmektedir.

Bu hanedanın kurucusu **Hamdan bin Hamdûn**’dur. Bu kişinin ilk defa emirliğe 890’da Abbasi halifelerinden Mutezid tarafından Güneydoğu Anadolu’da Mardin’e vali olarak atanmasıyla başladığı belirtilmiştir. Onun oğlu **Abdullah bin Hamdan** önce 906’da Musul valisi olarak emirliğe başlamış ve sonra da 914’te Bağdat’ta vali olarak emirlik yapmıştır. Abdullah’ın iki oğlu **Hasan Nasir-ed.-Devle** (ö. 968) ve **Adid-ad-Devle** önce Musul ve Diyarbakır Valisi olarak emirlik yapmışlardır. Sonradan Hasan Nasır Diyarbakır Emirliği’ne geçmiştir. Ancak burada Hasan Nasır’ın hükmetmesi o kadar zalim ve acımasız olmuştur ki, ortaya çıkan şikâyetler dolayısıyla ailesi tarafından emirlikten uzaklaştırılmıştır.

4.5. Bizans Dönemi (M.S. 965-988)

Nikeforos Fokas, Anadolu’da büyük toprakları bulunan ve çok defa mensupları Bizans ordularında askeri komutan olan eski asılları Ermeni olan zengin bir sülalenin üyesiydi. Anadolu’da imparatorluğun sınır bölgelerini savunan Doğu Orduları’nın Komutanı olmuştu. Nikeforos Fokas ve kardeşi Bizans ordusuna katılmış ve hızla ilerlemişlerdi. Nikeforos genç yaşta askerlik mesleğini benimsemiş ve Hamdaniler’e karşı savaşta kendini göstermiştir. Mardin’i 23 yıl yönetiminde tutmuştur.

4.6. Mervaniler Dönemi (M.S. 988-1089)

Mervaniler, X. ve XI. yüzyılda Mardin ve Diyarbakır’ı yöneten Arap Hanedanı’dır. Mervaniler’in kurucusu **Ebu Abdullah el-Hüseyin bin Düstek el-Baz**, X. asrın ortasından itibaren Doğu Anadolu’da fetihlere girişti. İlk önce Erciş’i ve çevresindeki müstahkem (sağlam) mevkiileri aldı. Büveyhiler’in hâkimiyetindeki Diyarbakır, Silvan ve Nusaybin’i ele geçirdi. Büveyhi nüfuzunun azalmasından istifade ederek, 984 senesinde Samsamüddavle Merzubani’yi mağlup edip Musul’u ele geçirdi. Bağdat’ı almak istediye de başaramadı ve Musul’u boşaltmak zorunda kaldı. 991 senesinde tekrar Musul’u ele geçirmek için şehrin hâkimi olan Hamdaniler karşısında mağlup oldu ve bu savaşta öldü. Yerine kız kardeşinin oğlu **Hassen bin Mervan**, Baz’ın dul eşiyle evlenerek tahta geçti. Hamdaniler ile mücadeleye devam ederek onları iki defa mağlup etti.

Hassen bin Mervan, 997 senesinde Diyarbakır’da öldürülünce, yerine kardeşi **Muhammed Devle Said bin Mervan** geçti. Said ile **Ebu Nasır bin Mervan** arasında mücadele başladı. Ebu Nasır, 1011 senesinde Said’i zehirleterek ortadan kaldırdı ve Mervani tahtına geçti. 1011’de hükümdar olan Ebu Nasır, elli seneden fazla hüküm sürdü. Mervanilerin bölgedeki hâkimiyetini kuvvetlendirip refahını yükseltti. Abbasi Halifeliği’nin yüksek hâkimiyetini tanıdı.

Devrin kuvvetli komşu devletlerinden Bizanslılar ve Fatımilere karşı istiklalini korumak için maharetle iyi münasebette bulundu. Mervanilerin hâkim olduğu bölgede **Şafii mezhebi** yayıldı. Mervaniler Mardin’i 101 yıl yönetti.

4.7. İslamiyet ve Türkler

Bugün İslam ümmetinin yüzde yirmisi Türk’tür. Fakat yeryüzünde bugüne kadar Peygambere yazılmış şiirlerin yüzde sekseni Türkçedir. Peygamber adını çocuklarına en çok koyanlar yine Türkler’dir. Üstelik Türkler askerlerini bile onun adıyla anarlar: “**Mehmetçik**” derler. Türkler Peygamberlerini çok sevdiler, yaşadılar, yaşattılar.